

Oponentský posudok habilitačnej práce

**Анджей Борковски: Лабиринты дискурсов в славянских литературах
эпохи барокко. Религия – Политика – Общество. SIEDLCE 2015**

WYDAWNICTWO IKR[i]BL

(COLLOQUIA LITTERARIA SEDLCENSIA TOM XVII)

Predložená habilitačná práca obsahuje vnútorne previazaný súbor literárnohistorických a komparatistických štúdií, skúmaný textový materiál pochádza z rozsiahleho areálu strednej a stredovýchodnej „slovanskej“ Európy, jednotiaci časový rámeč predstavuje epocha baroka. Už názov deklaruje, že jednotiaci princíp, na báze ktorého je možné zmysluplne a v spoločnej perspektíve tematizovať literárne javy (či literárne konania), ktoré sme tradične navyknutí vnímať skôr v ich konfesionalnej či národnej rozdielnosti, je „foucaultovsky“ chápaný diskurz, teda istý spôsob chápania a porozumenia skutočnosti vlastný určitej epoche či oblasti poznania. Ten sa charakteristickým spôsobom premieta do (nielen poetického) jazyka a podstatne tak ovplyvňuje jeho možnosti. Tvorí preto nutné (i vnucujúce sa) pozadie každého prehovoru, opakuje sa v skúmaných textoch, ktoré sa pohybujú len v ním vymedzovaných priestoroch. Umožňuje tematizovať svet určitým spôsobom a zároveň znemožňuje spôsoby iné.

Autor presvedčivo odhaľuje a na rozsiahlom textovom materiáli dokazuje, že práve takto chápaný diskurz vytváral skúmateľné spojivo, pôsobiace ponad úzkostlivo a militantne strážené etnicko-kultúrne i náboženské hranice, ktoré rozparcelovali v 17. storočí vymedzený areál. Ponad vnútorné trenice barokovej kresťanskej Európy dobový poeticky sformovaný diskurz identifikoval a pomerne ustáleným spôsobom tematizoval nielen spoločného nepriateľa (Turci, Tatári) či spoločného cudzinca (Židia), ale aj spoločný spôsob ľudského bytia riadeného podobnými pokynmi, obrazmi a metaforami.

Konceptuálna metafora labyrintu sa ocitla, ako jedna z centrálnych pre barokový diskurz, aj v názve monografie, a to plným právom. V obraze labyrintu ako obrovského ľudského výtvoru – domu v ktorom sa dá skôr blúdiť ako bývať – majú miesto priestory šťastné i priestory zatracované, táto metafora môže dobre poslúžiť aj ako vhodný kompozičný princíp, autor nás prevedie dobre zvolenými známymi i menej známymi textami

reprezentujúcimi najprv vznešenú barokovú duchovnosť, potom už menej vznešenú politiku i spoločnosť. Osoba, ktorý môže priniesť takáto púť labyrintom barokových textov so sprievodcom – erudovaným a rozhladeným literárnym historikom (schopným sledovať dianie v nadnárodných dimenziách a aj za hranicou svojej disciplíny) – je nielen komplexnejší pohľad na literárny a kultúrny život epochy baroka v skúmanom areáli, ale aj univerzálnejšie potvrdenie zistení o tom, akú moc nad nami mali a majú poeticky sformované „pokyny k bytiu“ obsiahnuté v médiu písanej reči.

V úvodnej kapitole je predstavený diskurz o „vnútornej metamorfóze“ a alegorických cestách barokovej epochy ako nápadne jednotný jav, zrejme sú analógie v púti labyrintom sveta českého brata Jána Amosa Komenského i v „plavbe“ katolíka Kaspera Tvardovského, až na túto hĺbkovú podobnosť sa potom vrstvia konfesionálne špecifické motívy a témy.

V kapitole *Mysticko-asketické prvky v slovanských literatúrach epochy baroka* autor interpretuje a komentuje texty z viacerých častí skúmaného areálu. Najprv ukazuje podobnosti v mystických autobiografiách (hlavne v spôsoboch prežívania mystickej extázy) ruského mnicha protopopa Avvakuma (ok. 1620-1682) a poľskej karmelitánky a mystičky Marianny Marchockej (1603-1652). Možno súhlasiť s hlavným zistením autora, že vypätý mysticko-asketický diskurz v oboch prípadoch vykazuje zreteľné podobnosti, uvedené texty-spovede vyjadrujú analogické hlboké vnútorné konflikty, zasahujúce celú osobnosť, strhávajúcu ju najprv do priepastí pochybností a beznádeje, z ktorých sa potom môže vzniesť až k výškam mystickej extázy. Vo svetovej literatúre skutočne neexistuje veľa diel tohto typu, azda okrem Vyznaní sv. Augustína. Zjavenia či proroctvá Kristíny Poniatovskej a Žofie Tomickej predstavujú podobne zaujímavý typ textov, v ktorých sa exemplárne manifestuje baroková duchovnosť (proroctvá dcéry evanjelického pastora Kristíny Poniatovskej, ale aj Krištofa Kottera a Mikuláša Drábika významne zarezonovali i v „mystickom“ diele J. A. Komenského *"Lux in tenebris"*). Skúmané autobiografie, „životy“ a prorocké videnia vnútorne súznejú, aj ponad žánrové rozdiely, s dobovými príručkami či učebnicami duchovného života, a tiež s alegorickými literárnymi dielami najvyššej literárnej úrovne.

Kapitola o *Velkom zrkadle* a jeho barokových aktualizáciách v Poľsku a u východných Slovanov otvára rovinu dobovej recepcie, konkretizácie a pokračovania staršieho „antiheretického diskurzu“, ktorý sprevádza kresťanskú kultúru už od jej počiatkov. Vybrané a komentované exemplá nám predstavujú jeho militantné i menej militantné odtiene pohybujúce sa od zjednocovacieho teroru až k zadúšajúcim bratským objatiam, opäť sa javí,

že v takomto nasvietení možno rozpoznať významné ekvivalencie v bojovnom klerikálnom nadšení medzi katolíckym Poľskom a ortodoxnými východnými Slovanmi.

Druhá časť monografie s názvom *Politika* už smeruje našu púť z výšok barokovej duchovnosti (z „raja srdca“) smerom nadol, do labyrintu sveta a k jeho politickým (a v súlade s „duchom doby“ vypäto polemickým, často až nenávisným) dimenziám. V kapitole s názvom *Proti heretikom. Politický diskurz v dielach kňaza Petra Skargu (Kazania sejmowe, Wzywanie do pokuty)* je predstavený a analyzovaný arzenál skôr už rétorických ako poetických prostriedkov tohto učeného jezuitu, heretici sú tu konceptualizovaní cez metafory tela a choroby, domu a stien, s bojovnou rétorikou sa tu mieša i literárne majstrovstvo, diskurz vďaka tomu naberá na váhe i na závažnosti.

Zaujímavá je druhá kapitola tejto časti s názvom *Figúra koňa v politickom a panegyrickom diskurze Jána Chryzostoma Paseku (Pamiętniki)*. Kôň je tu v presvedčivom zdôvodnení a na báze početných textových nálezov predstavený ako dôležitý hrdina staropoľskej literatúry a dokonca ako jedna z hlavných figúr politického a panegyrického diskurzu, skryto určujúceho výslednú podobu skúmaného diela (kôň je zobrazovaný v elegickej a panegyrickej tonalite, je služobníkom Bellony, katom, znakom i znamením, je súčasťou presvedčania, vo vojenských anekdotách má domovské právo aj vo sfére komického a groteskného – pre mňa sú zistenia v tejto kapitole mimoriadne zaujímavé aj z iného dôvodu, v staršej, ale i v novšej slovenskej literatúre, písanej väčšinou kňazmi, sa podobne košatý trs figúr viazaných na toto s vojenstvom spojené zviera – „tank“ a „džíp“ epochy baroka, jednoducho nemohol vyvinúť.

Tretia kapitola s názvom *Turci a Tatári v tvorbe Lazara Baranoviča a Václava Potockého (Lutnia Apollinowa, Ogród fraszek, Moralia)* spracováva imagologický problém – obraz nepriateľského etnika u ruského básnika i u poľského autora určuje, popri dobovej politicko-vojenskej realite, aj staršia vrstva ustálených spoločných stereotypov viazaných na inovercov-pohanov. Aj keď prvý zo skúmaných autorov bol pravoslávny duchovný, obhajcom ortodoxnej viery a protivníkom jezuitov, rovnako ako Potocký využíval vo svojej poézii obrazy, demonštrujúce hlboký strach pred pohanmi, ktorý bol spoločný obidvom etnikám. V závere kapitoly sa autor dotkol i tvorby slovenského autora Štefana Pilárika zachytávajúceho hrôzy ozbrojených tureckých a tatárskych nájzdov (ak by sa autor rozhodol k téme detailnejšie vrátiť v inej práci, odporúčam mu napr. novšiu prácu historikov z našej univerzity s názvom *Turek na obzore: z prameňov k uhorsko-osmanským vzťahom* (2013).

Tretiu časť monografie s názvom *Spoločnosť* otvára kapitola *Antižidovský diskurz v epoche baroka*. Zložitost' vzťahov slovanských etník k Židom sa predstavuje ako komplikovaný, no vnútorne pomerne súrodý fenomén, cez dobové polemické traktáty a jedovaté paškvily a pamflety rozličného pôvodu miestami presvitá aj portrét praktického a bohatnúceho Žida. Úlohou tohto diskurzu bolo posilňovať a utvrdzovať v kresťanskom auditórii negatívny obraz „Mojžišovho národa“.

Nasledujúca kapitola zaujímavo usúvzťažňuje osobitnú skupinu starých príručiek a priestory diskurzu, ide o príručky týkajúce sa výcviku koní. Aj keď sa tento „hraničný“ žáner často objavoval v staropoľskej literatúre, je dnes takpovediac zabudnutý súčasnými bádateľmi. Popri praktických radách týkajúcich sa výcviku či liečenia koní obsahuje však množstvo literárnych, mytologických i vedeckých odbočení, oprávňujúcich záver autora, že staropoľský kôň sa pasie nielen na rozsiahlych pastvinách diskurzu praktických rád, ale tiež aj na pastvinách vedeckých a medicínskych koncepcií tej doby, rovnako i parémií a klasických literárnych diel.

Posledná kapitola s názvom *Katastrofy epochy baroka (Ján Žabčic, Štefan Korbel', Ján Čerňanský, anonymná tvorba)* sleduje spoločnú optiku, cez ktorú barokový autor vnímal katastrofické udalosti. Požiare, povodne, zničujúce búrky i zemetrasenia boli vťahované do konceptu kresťanských dejín spásy, bola v nich rozoznávaná lokálna verzia či predzvesť konca sveta, boli „čítané“ ako znamenia približujúceho sa posledného súdu. To platí pre dielo Jána Čerňanského s názvom *Žalostné vypsání pádu a vyvrátení města Lizbony* (z roku 1756); upozorňujeme, že dielo má v slovenskej literárnej tradícii zaujímavé pokračovanie, ide o Doležalovo dielo *Tragoedia, anebožto veršovné vypsání žalostného prvniých rodiču pádu... sepsaná od jednoho... AdaMoVEHo SyNA, vydaná roku 1791*, diskurzívne praktiky sa už menia, z diela už hovorí nielen biblia a Komenský, ale i Leibniz a Wolf, Spinoza a Rousseau, Voltaire a Milton), ale tiež pre dielo Štefana Korbel'a *Pamětné přemyšlování o strašlivém zemětřesení [...], v kterémž obzvláště to slavné a spanilé město Komárno nadmír velice zbedováno a slávy své pozbaveno jest [...] Anno 1763*.

V závere práce autor prehľadne zhŕňa svoje hlavné zistenia, konštatuje dobovú všetkým prestupujúcu prioritu religiózneho úzko spájaného s politickým a spoločenským. Upozorňuje na vnútornú blízkosť skúmaných autorov nápadne prekračujúcu ich miestnu, politickú či konfesiónálnu situovanosť. Autorov výskum barokových literatúr slovanských národov (poľskej, ruskej, slovenskej i českej) tak ústi v presvedčivom odhalení viacerých spoločných diskurzívnych praktík, jeho význam môže byť ešte závažnejší, ak prijmem

autorovu tézu, že baroková epocha je akousi „predsieňou“ našej súčasnosti. Takýto barokový diskurz je počuteľný v polyfónii textov významných osobností literatúry (Komenského, Avvakuma, Marchockej). Ich cesta labyrintom sveta bola cestou asketizmu a prísnych mravov a viedla smerom nahor k duchovným výšinám. Charakterizoval ju priamy rozhovor s Bohom (i konfesionalne špecifické podriadenie sa prísnyim ustanoveniam mníšskeho života – dodávam, že aj u protestantov mu presne zodpovedala vypätá „vnútrosvetská askéza“, ktorú exemplárne vyložil a zdokumentoval Max Weber). Boj s diablom, telom a svetom bol veľkou a spoločnou výzvou pre barokového človeka hľadajúceho fundamenty večného šťastia.

Môžem konštatovať, že aj autorova cesta labyrintom slovanských barokových textov viedla smerom „nahor“ ku komplexnejšiemu a hlbšiemu pochopeniu vnútornej jednoty barokovej kultúry. Jeho snaha hľadať zmysel, nanovo ohraničovať, usporadúvať, nachádzať pravidelnosti, spoločné stránky, opakovania, je vedecky korektná a ústi do originálnych zistení, berie do úvahy relevantné zistenia predchodcov a zároveň rešpektuje povahu skúmaného materiálu. Preto k obsahovej stránke predloženej habilitačnej práce nemám žiadne podstatné výhrady, skôr iba námety do diskusie

Predložená habilitačná práca spĺňa náročné kritériá kladené na tento žáner, **odporúčam preto, aby Mgr. Andrzejovi Borkowskému, PhD. bol na základe jej obhajoby udelený titul docent v odbore: slovanské jazyky a literatúry.**

Otázky do diskusie:

Možno vysvetľovať niektoré vzájomné inšpirácie a premostenia, hlavne medzi západným (katolíckym a protestantským) a východným (pravoslávnyim) barokovým nielen literárnym diskurzom, skôr akýmsi jednorazovým „impaktom“ konkrétnych významných textov alebo išlo o menej nápadné, dlhodobejšie a teda aj oveľa ťažšie uchopiteľné procesy?

Ako sa autorovi javia (najmä vzhľadom na evidentnú úzku prepojenosť religióznej a literárnej sféry) možnosti konceptu tzv. „dlhého stredoveku“ J. Le Goffa, ktorý úplne vybočuje z dominantných kultúrnohistorických modelov vývoja a zaužívaných periodizácií, ale zase vracia do hry iné podstatné a zanedbávané hľadiská a perspektívy. Nie sme v istom zmysle tiež „uväznení“ v ustálenom diskurze, ktorý nás niekedy núti hľadať rozdiely aj tam, kde dominujú skôr podobnosti?